

**И. ПЕНКОВ, М. ГЛОВНЯ И Т. ХРИСТОВ — ОТГОВОР
НА СТАТИЯТА НА ПРОФ. Т. ЙОРДАНОВ — «ЗА ПО-ТРАЙНИ
ЗНАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО ПО ГЕОГРАФИЯ НА БЪЛГАРИЯ»,
ИЗВ. БГД, т. IV (XIV) 1964 г.¹**

Авторският колектив на учебника по география за X кл. счита, че някои от направените критични бележки са правдиви и са взети под внимание при новото IV издание на учебника. Същевременно ние смятаме, че в посочената статия проф. Т. Йорданов прави твърде едностранчива критика на учебната програма по география и на учебника по география на България за X кл. Той проявява явен субективизъм, търсейки само грешки, пропуски и слабости в тях, без да посочва положителните им качества, след като се осъществява обучение по география цели 20 години от социалистическата революция. Недостатъци има наистина както в учебната програма и в учебниците, така и в обучението по география. Това е известно и на самите автори на учебника. Стремещът ни като специалисти-географи е да преодолеем тези слабости и да подобрим структурата и съдържанието на учебника по география на България за X кл., за да отговаря още по-добре и по-цялостно на новите изисквания на обучението по география.

Проф. Т. Йорданов твърди (стр. 116), че «учебникът не отразява в достатъчна степен основите на географията като наука», че «малко се засяга диалектичката връзка между изучаваните явления и обекти» или че «основни методически изисквания на обучението не са намерили отражение в учебника по география за X клас».

В посочената статия през всеки 10 реда се препоръчват трайни знания по география, а не се изяснява критерият, който дава основание другите географски знания да се считат за малотрайни. Учудваш е похватът на проф. Т. Йорданов. Той критикува през 1964 г. първото издание на учебника по География на България за X и XI кл. (както е точното му заглавие от 1962 г.), въпреки че е излязло по същото време трето преработено издание във връзка със съкращаването на часовете по география в XI клас.

Необходимо е да се пояснят някои основни положения, които са пропуснати от автора на статията, но имат голямо значение за структурата и съдържанието на критикуваните учебна програма и учебник по География на България за X кл.

Учебната програма по география за X и XI кл. (както е първоначалният проект), в която за първи път се предвиждат часове за регионална физикогеографска и отделна икономгеографска характеристика на родината при 12-годишно обучение, е била обсъждана и приета от специалисти-географи, учители по география и Висшия учебен съвет при МНП. За изтъкване е, че проф. Т. Йорданов е бил член на съвета и отговорник на комисиите по програмите. Честно би било той да изтъкне, че неблагоприятията, доколкото ги има в програмата, са и негови лични пропуски, а не да се прикрива зад други и най-малко зад авторите, които имат далеч по-малко участие в изработването на програмата.

¹ Статията се помещава във вид, представен от авторите — от редколегиата.

Мнението на проф. Т. Йорданов, че физикогеографската характеристика на България по области е неполучлива, е толкова вярно, колкото ако се приеме предложението му в статията (стр. 109), защото тогава ще се получи още по-голямо дублиране с учебния материал от VII клас, като се има пред вид ограниченият хорариум по физическа география на България в X кл. — само 17 часа.

Авторският колектив счита, че наистина физическата география на България трябва да се изучава в онази последователност, каквато проф. Т. Йорданов изисква в статията си (стр. 109). Впрочем това са методологични изисквания, на които се основава изучаването на физическата география на която и да било страна. В случая не ние, а учебната програма, в чието създаване и одобряване е участвувал проф. Т. Йорданов, е в противоречие с методологията на регионалната физическа география.

По въпроса за обема на фактическия материал и неговото изложение в учебника може още много да се дискутира, защото това е колкото педагогически, толкова и географски проблем. За неговото правилно разрешаване трябва да се произнесат и учителите, които преподават география на България в X кл.

Целта на авторския колектив е била в определен методично и научно издържан обем да предадат на учениците необходимите знания по география на България, за да се подготвят като утрешни строители на комунизма, които добре познават и обичат своята социалистическа родина. Без факти, без подробности не може да се изяснят сложните причинни връзки и зависимости, нито пък основните закономерности. Това е все едно да се характеризира гората, без да се определят дърветата, които я съставят. Авторският колектив се е старал съответните данни да са правилно избрани и научно изяснени и чрез тях да проличи взаимната връзка и обусловеност на явленията в географската среда, от една страна, и обществото — от друга. Учениците от X кл. имат по-големи умствени възможности от тези в VII кл. за овладяване на повече и по-сложен географски материал.

Относителна е преценката на проф. Т. Йорданов за образователното значение на географските обекти (стр. 116—117). Трябва да се има пред вид, че географията на България не се изучава само от софийски и пловдивски ученици, а и от ученици от всички краища на родината ни. Че на някой си не му трябва да знае къде тече р. Лепница, това не означава, че тази гранична река между Огражден и Малешевска планина не трябва да се споменава. Физическата и икономическата география са конкретни науки. Всеки обект и явление имат определени граници, местоположение, развитие във времето и пространството. За тяхното опознаване са необходими както точни знания и описания, така и обяснения, свързани с произхода в изменението и ползуването им. Нашите ученици, след като завършат училище, ще отидат на работа в различни краища на страната ни и трябва да познават в основни линии конкретната обстановка, в която ще живеят и ще се трудят.

При географската характеристика винаги ще има описателна и обяснителна част, понеже образуват диалектично единство. Отхвърлянето или подценяването на едната за сметка на другата е крайно вредно. Решаващо значение има тяхното правилно съчетаване, което зависи от редица условия, между които и умствените възможности на учениците, техните общи познания и уменията на учителя да преподава географския материал както по физическа, така и по икономическа география на България.

Поради премахването на часовете по геология в нашите средни училища сега в учебника по География на България не може да се разглеждат въпроси от геоложкия строеж, петрографския състав, да се посочват ери и периоди, а това затруднява извънредно много научното изясняване произхода на релефа и полезните изкопаеми в нашата страна.

Почвите и растителността са разгледани, общо взето, по-бегло, понеже учениците изучават Основи на селското стопанство, където при повече часове, по-нашироко се застъпват тези физикогеографски компоненти на географската среда на родината ни.

Ние съзнаваме необходимостта от още по-голямо осъразмеряване на фактическия материал и неговото обобщаване. В тази насока авторският колектив се е опитал да намери едно по-правилно решение в третото издание на учебника. В четвъртото издание на учебника по География на България за X клас, което е под печат и което е написано по нова програма, изтъкваните слабости са още по-радикално преодолени, а разделът по физическа география на България отпадна.

На стр. 109—110 проф. Т. Йорданов въстава срещу «едностранчивото» и «строго разграничено разглеждане» на тежката и леката промишленост в програмата и в учебника. Проф. Йорданов не изяснява в какво се изразява едностранчивостта и «строго разграниченото разглеждане». Той се бунтува срещу разкъсването на промишлеността и вмъкването на селското стопанство между тежката и леката промишленост.

Предварително ще посочим, че един от авторите на критикувания учебник още през 1961 г. направи кратка преценка на програмата по Икономическа география на България (за X и XI кл.) за средните политехнически училища.¹ В цитираната статия се изтъква за неправилно вмъкването на селското стопанство между тежката и леката промишленост. В статията се казва дословно: «Преди всичко прави впечатление, че в програмата по икономическа география на България разглеждането на промишлеността е разкъсано. В програмата е разделена на две една основна сфера на материалното производство. . . Това «нововъведение» води до следните погрешни и следователно неизгодни положения: 1) Няма възможност да се направи обща характеристика на промишлеността. 2) Поставянето на селското стопанство между тежката и леката промишленост в програмата предопределя зависимостта на леката промишленост от селското стопанство.» След това се дават и конкретни факти, с които се подчертава несъстоятелността на това «нововъведение». Авторите на учебника и всеки непредубеден читател не може да не запитат — защо е било необходимо да се разбива отворена врата? Защо е било необходимо на цели две печатни страници (110—111) в Известията отново да се поставя един въпрос, който се осветлява почти по един и същи начин, но с тази разлика, че във втория случай се критикува едва ли не онзи, който пръв е критикувал посоченото положение? Защо това се отминава и, второ, ако проф. Т. Йорданов не е забелязал това, как това не е забелязано от доц. Ив. Велчев, който е зам.-гл. редактор на сп. «История и география», а на Известията на Българското географско д-во е член на редакцията колегия? И, трето, как е допуснато от редколегията на Известията проф. Т. Йорданов да критикува една програма, която вече не е в действие? Не е ли било известно на проф. Т. Йорданов всичко това?

На стр. 110 в «критиката» се казва: «Обаче след заглавието «География на тежката промишленост», са разгледани производства, които не са средство за производство, а представляват предмети за потребление и следователно, мястото им е в леката промишленост. Например машиностроенето и металообработването, химическата промишленост, производството на строителни материали, дървообработващата промишленост и др. произвеждат предмети за потребление, а и средства за производство.»

От този пасаж се прави изводът, че «от методично гледище неправилно е тези клонове да бъдат строго разграничавани в групи на тежка и лека промишленост».

Но на кого не е ясно, че включването на цели отрасли към тежката и леката промишленост е в значителна степен условно и че то се налага по дидактически съображения? Ако обаче строго се придържахме към схващането на проф. Йорданов, ще се окаже, че не трябва да се извеждат съотношенията средства за производство и предмети за потребление, защото в отделните заводи, които се причисляват към група «А», се произвеждат и средства за производство, и предмети за потребление. Известно е, че у нас тези пропорции не се установяват чрез отчетите на продукцията,

Т. Христов — Учебните програми на солидни научни основи — За новата програма по Икономическа география на България (за X и XI кл.) за средните политехнически училища, сп. История и география, кн. 3, 1961 г., стр. 53—56.

а на заводски принцип. Преценява се, че дадено предприятие произвежда главно средства за производство и цялата му продукция, независимо че част от нея е предмет за потребление, се отчита към група «А». Въпреки че възприетата отчетност не позволява да се извеждат точно пропорциите между средства за производство и предмет за потребление, като се изхожда от голямото им икономическо и политическо значение, те се извеждат и все още ще се извеждат по този начин.

За проф. Йорданов е едва ли не неправилно селскостопанското производство да бъде разглеждано от гледна точка на неговото икономическо предназначение. Той счита, че «много по-лесно и по-полезно за учениците е да изучават отраслите на промишлеността и на селското стопанство, без да се разкъсват по икономическо предназначение в категориите на тежка и лека промишленост» (стр. 111). Според нас на сегашния етап от обществено-икономическото развитие на страната е напълно оправдано категоризирането на промишленото производство (а дори и на селското стопанство) по икономическо предназначение. Така у учениците се утвърждават трайни научно-логични знания. При сегашния учебен план «няма друг предмет в училището, в който общите икономически основи на стопанството и икономическата политика на партията да са органически така свързани с учебния материал, както по икономическа география на България».¹

Именно чрез въпросната категоризация на учащите се ще стане ясен смисълът на обективното изискване за преимуществено развитие на тежката промишленост. С помощта на учителя учениците ще разберат същността на понятията средства за производство, оръдия на труда, предмети на потребление.

Въпреки че проф. Т. Йорданов по въпроса се произнася на 2,5 страници, за читателя не е ясно какво е точно неговото мнение. Не се разбира добре проф. Т. Йорданов поддържа или отхвърля категоризирането на промишлеността на тежка и лека. Ако е съгласен, не се разбира къде да се прави то. На стр. 111 той пише: «От методическо гледище по-правилно е категориите тежка и лека промишленост да се разглеждат при структурата на промишлеността.»

Само 24 реда след този пасаж (обаче на следващата стр. 112) той заключава: «Всичко това показва, че понятията тежка и лека промишленост трябва да се разглеждат при общата характеристика на народното стопанство.»

Според нас извеждането на пропорциите — средства за производство (тежка промишленост) и предмети за потребление (лека промишленост), трябва да се отразяват в учебната програма и в учебника. Най-уместно е тяхното изясняване да се извършва при общата характеристика на промишлеността.

На стр. 112 долу и на 113 горе проф. Йорданов се връща отново към изкуственото вмъкване на селското стопанство между тежката и леката промишленост. Тук обаче проличава не категорично отхвърляне, а компромис с вмъкването на селското стопанство между тежката и леката промишленост. Той търси доводи все във връзка със суровините; сякаш те са демиургът на взаимоотношенията в стопанството, на развитието и на териториалното разпределение на производството и на формиращите се производствено-териториални съчетания. Изпускат се предвид (най-малко се подценяват) другите фактори и условия за развитието и териториалното разпределение на производството, като работна сила, транспорт, потребление и други, заедно с които е единствено възможно да се разбере богатото разнообразие от форми на териториалното разпределение на производството. Така например проф. Т. Йорданов счита, че текстилната и кожарската промишленост трябва да се разглеждат след промишлеността за строителни материали. «С оглед на напредъка на химията в производството на химически влакна, изкуствени и синтетични материали, бои и пр. правилно е текстилната и кожарската промишленост да се изучават след промишлеността за строителни материали, а не след география на селското стопанство» (стр. 113). Но няма до откриването и производството на тези суровини текстилната и кожарската промишленост не трябваше да се разглеждат

¹ М. Печевски — По въпроса за ролята и мястото на географията в нашите средни у-ща, Изв. БГД, кн. 4 (XIV), 1964, стр. 130.

при промишлеността? И няма мястото на съответния клон на промишлеността в икономическата география се предопределя от неговите суровини?

Като се изхожда пак единствено от суровините, той пише: «Що се отнася до хранителната промишленост, тя е повече свързана със селското стопанство, което представлява нейна главна суровинна база» (стр. 113). По всичко личи, че това не е «случайно» в разбиранята на проф. Йорданов. Той счита, че при отраслите на промишлеността трябва да се направи обща характеристика на този отрасъл. «Голяма част от клоновете на хранителната промишленост — заключава проф. Йорданов — могат да се изучат паралелно с изучаването на някои клонове на селското стопанство?!» (стр. 113).

И така проф. Йорданов, който е отговорник на комисията по изготвяне на учебните програми, като критикува програмите, предлага общата характеристика на хранително-вкусовата промишленост да са направи «при отраслите на промишлеността» (къде точно — не се разбира). А то е важно, защото се предлага да се изучат такива въпроси: «мястото на хранителната промишленост в структурата на промишлеността, нейните връзки със селското стопанство и с другите отрасли на народното стопанство, значението ѝ за външната търговия, структурата на самата хранителна промишленост, главните ѝ райони и други особености на общата характеристика на този клон на промишлеността» (стр. 113). Но това е възможно, ако се отдели час за общата характеристика на хранително-вкусовата промишленост. След това той предлага някои клонове на хранително-вкусовата промишленост да се разглеждат при селското стопанство. «Например, когато се изучава производството на захарното цвекло, съвсем правилно от методическо гледище е там да се посочи и производството на захар» (стр. 113), по същите съображения «маслобояната и винарската» и кои още — не става ясно. Някои други навярно ще останат при промишлеността!? «Този начин на изучаване на някои клонове на хранителната промишленост подпомага внедряването на по-трайни, по-цялостни познания при обучението по география на България» (стр. 113).

Тези постановки на проф. Йорданов са в разрез с основни методични изисквания на преподаването по география. Ако те се приемат, ще се наруши единството на един основен промишлен отрасъл. Ще се нарушат регламентирани положения на икономическата география, респ. на факторите и условията на териториалното разпределение на промишлеността. Учителите и учениците ще останат с впечатление, че едва ли не суровините за горепосочените подотрасли са единствени или решаващи локализационни фактори. Погрешно е тези клонове на хранително-вкусовата промишленост да се разглеждат при селското стопанство, колкото и голямо значение да има то за тяхното развитие и териториално разпределение. Например маслобояната промишленост може да се местоустанови и в района на потреблението (заводи «Г. Димитров» — Костинброд, завод «Мургаш» — гара Яна). Винарската промишленост не обхваща единствено производството на вино от грозде. Преработката на винения материал — отглеждане, стабилизиране и бутилиране, е също винарска промишленост, а най-големият винарски завод в страната е край София, а не в лозарски райони.

Ние напълно разбираме необходимостта от изучаване на производствените връзки в системата на стопанството. Но ние не можем да се съгласим, че в учебника за X кл. може да се извежда взаимозависимост между природните условия и производството чрез категорията себестойност. Тя е много важна и много указателна, но за да си послужим с нея, трябва учащите се да знаят как тя се формира, а това предполага още редица знания, нова терминология, която ще ни отпрати неусетно в икономизъм (за учебника).

Проф. Т. Йорданов е против абсолютните данни за различните производства. Той счита, че това са «дребни факти, които натоварват повече паметта, не осигуряват полезни и трайни знания и не развиват мисълта» (стр. 119). И като илюстрация на «дребни факти» сочи производството на нефт, чугун, стомана, прокат и др. Ние не споделяме това разбиране. Ние стоим на становището, че не само учащите се от X кл., но и всички образовани граждани на НР България трябва да познават съ-

стоянието на производството у нас в условията на капитализма (с илюстрация от 1939 г.) и последните достижения на производството за главните отрасли. Нима случайно на два пъти в годината се публикуват съобщения на ЦСУ при Министерския съвет за изпълнението на шестмесечните и годишните стопански планове? Нима случайно ежегодно се информира нашата общественост чрез печата и радиото, на събрания за текущите планове? Ние считаме, че на сегашния етап от общественоекономическото развитие на страната с оглед на възпитанието и превъзпитанието на младежта усвояването на фактическите данни за производството на основните отрасли на материалното производство има голямо възпитателно и политическо значение, че те формират важен дял от общата икономическа култура на ученика.

В този смисъл ние сме съгласни с изказването на проф. Т. Йорданов да се правят сравнения с някои други страни.

Твърде субективни и относителни са квалификациите, че изучаваната материя в учебника по География за X клас е *«скупна, трудна и безинтересна за учениците»* (стр. 116). Това може да се отнася понякога както за отделни уроци, така и за други учебни предмети и даже за статии и други подобни. Необходимо е да се изхожда и от спецификата на материала, защото за много ученици и математиката е скупна, а за други не е.

Проф. Т. Йорданов твърди безотговорно, че в учебника по География за X клас има *«голям брой и в повечето случаи маловажни данни и факти»* (стр. 116), а такава ли е истината? Ние предлагаме това твърдение да се докаже с конкретни факти.

Ние нямаме възможност тук да приведем примери, но непредубеденият читател може сам да си състави мнение за диалектичното разясняване на материала, за логическата последователност и обвързаност, за идейно-политическото възпитание, за т р а й н и т е з н а н и я (толкова обичания израз на проф. Т. Йорданов) в учебника. Тук трябва да разкрием и още нещо, че до издаването на критикувания учебник автор на учебника за X клас беше проф. Т. Йорданов (в съавторство) от 1956 до 1961 г. И може би затова проф. Т. Йорданов така разпалено критикува един конкурсен учебник, чиито научни и методични достойнства и недостатъци са оценени безпристрастно от няколко рецензенти—специалисти по география, специалисти педагози, езиковеди и т. н. И всеки независимо от другите го е препоръчал измежду 4—5 представени проекта по време на анонимния конкурс.

Преди да атакува илюстративния материал, включен в учебника по география за X клас, проф. Т. Йорданов трябваше да провери какви условия са били поставени на авторския колектив от издателството. Вероятно, защото не е член и на редакционните съвети при ГУГК, проф. Т. Йорданов не знае, че има географски атласи за VII и X кл., поради което на авторския колектив е било препоръчано да не помества в учебника картни материали както по физикогеографски елементи и по икономгеографски отрасли, така и комплексни карти, понеже са дадени в споменатите атласи. По този начин «алфата и омегата» на географията не са забравени от авторския колектив. Те се намират в ръцете на учениците и зависи от учителя как ще ги ръководи. Авторският колектив е съгласен, че графическият илюстративен материал трябва да се увеличи и подобри. Що се отнася до снимките в учебника, ние смятаме, че те са крайно необходими и за учениците от X кл. Снимките разкриват много специфични географски явления, които трудно се подават на описание и анализ. Урокът със снимки е по-интересен и по-лесно усвоим от ученика — това е доказан факт от методиката на обучението по география. Поради всички тези съображения и в монографията «География на България», т. II, изд. на ГИ при БАН, на която и проф. Т. Йорданов е съавтор, са публикувани голям брой снимки. Съвсем друг е въпросът за подбора и качеството на снимките, тук авторите, издателството и печатницата безспорно търпят критика.

Икономгеографските скици, поместени в първо издание на учебника по География за X клас, са съставени въз основа на икономгеографската карта на България, поместена в Монографията на България, т. II. Легендата за промишлеността е съ-

ставена въз основа на стойността на производството на дадено селище по относителна мащабна скала.

От изложеното дотук и от самия учебник учителят може да прецени доколко проф. Т. Йорданов може да пише: «Странно е как толкова много на брой и така груби фактически, научни и методически грешки не са били забелязани от рецензенти, докладници, редактори и от органите на МНП, когато е бил одобряван и дори награждаван този учебник.»

«Освен това читателят може да провери в МНП и в ДИ «Народна просвета», които устрои анонимния конкурс за написване на учебник по География на България за X и XI кл., ние или някой друг е изтъквал сам достойнствата на проекта си, неоченени от комисията. Ние на това особено държим, защото наемът «странно е» засяга почти еднакво както авторите на учебника, така и институциите, организирани анонимния конкурс.

Авторите съзнават, че в учебника по География на България за X кл. има все още неиздържани в методологическо, методическо и фактическо отношение положения. Някои от тях ние считаме, че се дължат на действащата учебна програма— намаляване на часовете, което ни принуждава схематично да развием някои методични единици — например хранително-вкусовата промишленост, която включва такива важни за икономиката на страната подотрасли като мелничарска, консервна, захарна и пр., трябва да се развие само на 4—5 стр. (материал само за 1 учебен час).

Авторите изпитват особено голяма трудност да поясняват учебния материал и да извеждат закономерности, тъй като това е учебник по Икономическа география на България, а в програмите не се предвиждат (поради ограничения брой на часовете) теоретични въведения.

Ние приемаме и върху себе си немалко от горепосочените слабости и вярваме, че МНП и ДИ «Народна просвета» със съдействието на Българското географско дружество могат решително да подпомогнат подобряването на учебната програма и на учебниците, като ги подлагат периодически на публично обсъждане.